

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'373.4:81(=16)(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.1>

МЕТОДОЛОГІЯ НАЗВОЗНАВСТВА Ю. МУЛИКА-ЛУЦИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ

YU. MULYK-LUTSYK'S ONOMASTIC METHODOLOGY IN THE CONTEXT OF MODERN LINGUISTIC PARADIGMS

Баньої В.Ф.,

orcid.org/0000-0001-7957-8080

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті проаналізовано методологічні засади назвознавства українського філософа, славіста, історика Юрія Мулика-Луцика. З'ясовано, що підхід дослідника, викладений у праці «До методології назвознавства», ґрунтується на міждисциплінарних принципах аналізу просторових слів і поєднує філософські, когнітивні, біологічні та міфологічні аспекти. Визначено, що центральною ідеєю концепції є відхід від традиційного пошуку «перших значень» просторових назв *край*, *сторона*, *країна*, які, на думку Ю. Мулика-Луцика, спочатку були абстрактними геометричними поняттями. Автор вважає, що семантика цих слів пов'язана з уявленнями про лінії, точки та межі, а не з фізичною поверхнею (землею). Дослідник переконаний, що формування просторових уявлень відбувається через складний психологічний і міфологічний процес «ступенування простору», який починається з антропоцентричного сприйняття світу, де людина є центром орієнтації («Я-Тут-Тепер»). Критикуючи агроморфний принцип, науковець пропонує геометричний, що відповідає психологічному сприйняттю простору, яке відбувається через абстракцію та спостереження. На позначення первинних просторових слів Ю. Мулик-Луцик уживає термін *стереонім*.

Підсумовано, що запропоновані методологічні принципи дають змогу не тільки глибше зрозуміти еволюцію мовних понять, але й демонструють особливості відображення через мову базових когнітивних шаблонів людського сприйняття світу. Ідеї автора щодо глибокого зв'язку мови з когнітивними процесами перегукуються із сучасною когнітивною теорією прототипної семантики і втіленого пізнання, теорією концептуальної метафори, узгоджуються з поняттям просторових схем. Визначено, що методологія назвознавства Ю. Мулика-Луцика є інноваційною та актуальною, вирізняється інтегративністю, зосередженістю на когнітивних аспектах мови та прагненням до глибинної семантичної реконструкції, що робить її цінним надбанням для сучасних лінгвістичних досліджень.

Ключові слова: назвознавство, методологія, міждисциплінарність, Ю. Мулик-Луцик, просторові назви, геометричний принцип, стереонім.

The article analyzes the methodological foundations of onomastics by the Ukrainian philosopher, slavist, and historian Yuriy Mulyk-Lutsyk. The study shows that the researcher's approach, presented in the work "On the Methodology of Onomastics", is based on interdisciplinary principles of analyzing spatial words and combines philosophical, cognitive, biological, and mythological aspects. It is established that the central idea of the concept is a departure from the traditional search for the "first meanings" of spatial names such as *kray*, *storona*, *krayina* (meaning 'land', 'side', 'country'), which, according to Yu. Mulyk-Lutsyk, were initially abstract geometric concepts. The author believes that the semantics of these words are related to the ideas of lines, points, and boundaries, rather than with the physical surface of the earth. The researcher suggests that the formation of spatial concepts occurs through a complex psychological and mythological process of "gradation of space", which begins with an anthropocentric perception of the world, where a human is the center of orientation ("I-Here-Now"). Criticizing the agromorphic principle, the scholar proposes a geometric one that corresponds to the psychological perception of space, which occurs through abstraction and observation. To denote primary spatial words, Yu. Mulyk-Lutsyk proposes the term *stereonym*.

In summary, the proposed methodological principles allow not only for a deeper understanding of the evolution of linguistic concepts but also demonstrate how language reflects the basic cognitive patterns of human perception of the world. The author's ideas about the deep connection between language and cognitive processes resonate with modern cognitive theory of prototype meanings and embodied cognition, the theory of conceptual metaphor, and align with the concept of spatial schemas. It is concluded that Yu. Mulyk-Lutsyk's onomastic methodology is innovative and relevant, distinguished by its integrativeness, focus on the cognitive aspects of language, and aspiration for deep semantic reconstruction, which makes it a valuable asset for modern linguistic research.

Key words: onomastics, methodology, interdisciplinarity, Yu. Mulyk-Lutsyk, spatial names, geometric principle, stereonym.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві спостерігаємо активізацію уваги до міждисциплінарності, що поєднує лінгвістичні, культурологічні, філософські та соціальні аспекти. Особливого значення набуває методологічне осмислення назвознавства, яке виходить за межі власне описового аналізу і спрямоване до глибшого пізнання сутності іменування як феномену людського буття. Попри наявність численних праць, присвячених окремим аспектам вивчення номінативних одиниць, досі недостатньо опрацьованими залишаються питання методологічного забезпечення назвознавчих досліджень, які б ґрунтувалися на міждисциплінарних принципах. У цьому контексті потребує глибшого теоретичного осмислення та практичного застосування в сучасних назвознавчих студіях методологія Юрія Мулика-Луцика, яка постає як унікальна концептуальна модель, що пропонує системне бачення мовного простору, базоване на філософських, аксіологічних та когнітивних засадах, сприяє формуванню цілісної методологічної бази для назвознавства, здатної забезпечити не лише описову, а й інтерпретаційну функцію аналізу одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі актуальною є проблема осмислення інтелектуально-культурної спадщини представників української діаспори, серед таких постатей – Юрій Мулик-Луцик (1913–1991), славіст, філософ, дослідник історії української Церкви, дійсний член Української вільної академії наук. Спадщина науковця стала потужним ресурсом для самоусвідомлення, збереження мови та культурної ідентичності в умовах еміграції, тому, безперечно, варта окремої уваги. Доробок Ю. Мулика-Луцика вивчали А. Арістова, О. Ковальчук, А. Колодний, Н. Куліш, Т. Марусик, М. Онуфрійчук, С. Ярмусь, Я. Рудницький та ін. Їхні студії переважно мають біографічний характер (репрезентують систематизацію інформації про життя та діяльність дослідника – наукову, редакційну, викладацьку, організаційну, громадську) або зосереджені на вивченні філософського й богословського аспекту спадщини. Відповідно в сучасному науковому просторі бракує ґрунтового огляду та осмислення методологічних засад назвознавства, які запропонував Ю. Мулик-Луцик.

Постановка завдання. Мета – охарактеризувати методологічні принципи дослідження просторових назв Юрія Мулика-Луцика, репрезентовані в праці «До методології назвознавства» [9], продемонструвати актуальність запропонованих ідей для сучасних мовознавчих студій.

Виклад основного матеріалу. Юрія Мулика-Луцика зараховують до знаних філософів української діаспори, який прагнув відтворити українську духовну та філософську спадщину як неперервний багатостолітній процес, наповнений людинолюбними, гуманістичними й кордоцентричними смислами, і мислив, як стверджують дослідники, у межах «антропотеології» – філософії, що ставить людину в центр духовного пошуку, спрямованого до Правди, Добра, Краси, Творчості. Вважають Ю. Мулика-Луцика й попередником лінгвістичного релігієзнавства (вивчав мовні модули релігійної перцепції, розробив авторський курс «Психологія мови в службі релігійного культу»); цікавився науковець і питаннями етимології, проблемами методології слов'язознавства, психологією мови, філософськими й психологічними аспектами ономастики, народною психологією, психологією творчої особистості тощо [8; 11]. Проте концептуальною основою наукових пошуків та методологічним підґрунтям усіх дослідницьких напрямів Ю. Мулика-Луцика було філософське осмислення аналізованих проблем.

Юрій Мулик-Луцик виявляв глибокий інтерес до філософських питань пізнання речей ще з юності, зосереджуючи увагу на інтелектуальних пошуках нематеріальних і духовних аспектів життя: вивчав з 1933 р. теорію і філософію права у Вільні, згодом «змістився на славістичні студії», з 1936 року Мулик-Луцик у Львові, продовжуючи студіювати славістику, зосередив основну увагу на вивченні питань психології та філософії літературної творчості у професора Р. Інгардена. Як стверджують дослідники, «за студентських років у Вільно, Львові і Варшаві Юрія Мулика-Луцика називали сковородинівцем. І це не тому, що він мав такий стиль життя, як Григорій Сковорода, а насамперед тому, що ще й мав подібний йому спосіб мислення» [7, с. 461–462]. Філософський підхід Ю. Луцик застосував і до опрацювання методологічних питань назвознавства («До методології назвознавства: Топо- й хороніми та їхнє походження», «Назвознавство й мовознавство»), зацікавлення яким, як і етимологією, з'явилися в дослідника саме під час навчання у Львівському університеті (1937–1939 рр.).

Антропоцентричне бачення, що лежить в основі філософського мислення Ю. Мулика-Луцика, формує також його методологію в дослідженні всіх мовних явищ: «Мова – це природня прикмета людини, і то дуже важлива. Отже, основою наукового мовознавства не може бути ніщо інше, як тільки досліджування мови як частини антропології, тобто загального вивчення сут-

ности людської істоти. А все інше науковим мовознавством не є. Сучасне, і взагалі досьогочасне, мовознавство трактує мову лише як готовий продукт – річ (*ergon*), а не займається тим живим процесом (*energia*) людського духа, що мову створив і постійно її перетворює. Коли людський дух створив слово, і воно вийшло з уст людини в повітря чи на папір, то мовознавці підхоплюють його, і займаються ним, а про людину, з якої слово вийшло, забувають, не цікавляться процесом духового апарату, шляхом якого дане людство постало» [10, с.57]. Зауважимо, що таке твердження автора повністю відповідає гумбольдтівському баченню мови як динамічної, творчої діяльності, а не статичного явища.

Ю. Мулик-Луцик пропонує власні методологічні принципи аналізу й розуміння природи назви, оскільки вважає, що традиційна ономастика хибно зосереджується на пошуку так званих «перших значень»: «...займаючись “першими значеннями” (які в дійсності не є першими!), ономастика дурить себе, коли вона вірить, що досліджує так зване “перше значення назви”. У дійсності вона досліджує так зване “перше значення” того слова, напр., “галилея”, яке згодом стало вживатися в функції назви, напр. “Галилея”. Назви не мають і мати не можуть своїх перших значень!» [10, с.60]. Автор трактує пошук «перших значень» як етимологічне дослідження, що належить до царини історичної граматики, а не ономастики. На думку науковця, важливо зосередитися на визначенні першопричини вмотивованості назви не через призму сучасника, який обмежений власним сприйняттям географічного об'єкта, трактуванням його назви (зовнішнього прояву, звучання, значення номена), а через призму «примітива» (первісної людини) [10, с.60].

Праця Ю. Мулика-Луцика «До методології назвознавства (Contribution to Methods of Onomastics)» (1953), яка є предметом нашого дослідження, відрізняється новаторським підходом до розуміння просторових термінів, які нині функціонують переважно як власні назви. Складається зі вступу, шести основних частин (II. Родовід просторових слів, III. Просторові слова – це мова простору, а не землі, IV. Слово, що не виражало межі, не може виражати території, V. Ідея напрямку є джерелом усіх просторових слів, VI. Геометрія все-простору в працях, VII. Праслов'янська геометрія все-простору) та закінчення (висновків) [9].

Головна дослідницька теза полягає в тому, що слова, які позначають територію, є за своєю суттю просторовими, геометричними поняттями, а їхня

етимологія та семантика корелюють з абстрактними елементами організації простору – лініями, точками і межами. «Номени-хороніми» *сторона*, *край*, *країна* та «номени-топоніми» *околиця*, *округа* Ю. Луцик вважає *просторовими* (геометричними) словами через наявність двох основних ознак: 1) такі слова *абстрактні*, тобто не пов'язані безпосередньо з фізичною земною поверхнею; 2) їхні основні значення виражають ідею *точки або лінії (межі)*. Саме ця просторова (геометрична) природа слів, на переконання Ю. Мулика, призводить до численних суперечностей у поглядах на походження та первісне значення назви *Україна* і на генезу та семантику слова *країна*, які автор класифікує як геометричні терміни. Спроби виводити ці номени від дієслів *краяти* чи *украяти* вважає хибними, а окреслення їхнього першого значення як ‘межа’ – непереконливим [9, с. 5–6]. Натомість Ю. Мулик пропонує власне пояснення походження та семантичної еволюції просторових слів. Дослідник стверджує, що слова, які тепер позначають територію, спочатку мали геометричне значення. Наприклад, *край* первісно означав ‘кінець лінії напрямку’, а *сторона* – ‘лінія напрямку’. Саме ж походження геометричних термінів пов'язане з процесом абстрагування. Первісно ці слова позначали властивості або межі реальних фізичних тіл, а потім, після відриву від предметів, стали термінами абстрактної системи простору: спочатку «слово *сторона* означало бік фізичного предмета, а *край* – його грань», відтак «слово *сторона* почало означати абстрактну лінію напрямку, а *край* – «кінець тієї лінії напрямку або абстрактну грань простору (але не землі!)» [9, с. 7]. Автор заперечує поширену думку, що слово *країна* походить від дієслова *краяти*, оскільки такий «агморфний» принцип не може пояснити походження інших схожих просторових слів, як-от *сторона* чи *край*. Він стверджує, що первісна ідея цих назв не виражала землі, а слово *Україна* походить з колишньої сполуки слова *країна* з прийменником у: «первісно це була прибічностева форма **u krajiny* ‘біля країни’, що стягнувшись в композит: *u krajiny*, пересприйнялася як іменник в множині: (вони) “україни”, за зовнішньою схожістю до слова (вони) “країни”, а вже згодом з цієї псевдомножини вилонилася одиниця “україна”, за формальною аналогією до слова “країна»» [9, с. 7]. Відзначимо, що запропонована схема творення назви *Україна* відповідає моделі творення номінативів (термін запропонував К. Галас; це мовні одиниці, які виникли в результаті пропуску того компонента, який обов'язково мав категорію незалежного назив-

ного відмінка і до якого прийменниково-відмінкова конструкція була обставинним означенням); номінативіти становлять завершальний етап функціонування еліптитів – назв, що структурно були прийменниково-відмінковими конструкціями, які протягом певного часу відповідали на запитання *де?* Однак із моменту, коли географічний об'єкт починали сприймати як самостійний, виникала потреба в типовій назві для нього, що функціонуватиме як незалежний номінатив. Саме на цьому етапі починається процес номінативації, тобто перетворення прийменниково-відмінкової конструкції на номінативіт. Як зазначає К. Галас, це відбувалося «шляхом усунення в іменниковій частині флексії непрямого відмінка і набуттям флексії називного й паралельним переростанням прийменника у префікс» [2, с. 34]. Враховуючи природу номінативітів, можемо припустити, що перехід конструкції **u krajiny* в однину **ukrajina* не передбачав формування проміжної «множинної форми» **ukrajiny*, оскільки це суперечить природі творення подібних назв із просторовим значенням. Тобто модель творення могла бути такою: **u krajiny* > **ukrajina*.

Оскільки первинною є мова простору, а не землі, Ю. Луцик стверджує, що слова *сторона*, *край*, *chora*, *country* та інші первісно не були пов'язані з географічною поверхнею. Саме тому автор вважає нелогічним пояснювати слова на кшталт *країна* чи *Україна* як такі, що безпосередньо пов'язані з «обмеженою» або «україною» землею. Хибність такого твердження, на його думку, пов'язана з тим, що дослідники не беруть до уваги різницю між старим і модерним способом просторового думання: «В науці завжди є такий тип “шкільного” мовознавства, яке вважає, начебто старі слова в глибокому примітиві передісторичних часів творилися за таким самим принципом, за яким творила б їх тепер модерна людина» [9, с. 8]. Основою, відповідно до авторських міркувань, був формальний простір (екстензія): «виображення про *країну*» «прадавньою людиною» не мало жодного відношення до землі, воно базувалося на зоровому, формальному просторі (екстензії), що є абстрактною протяжністю. По суті, Ю. Луцик, критикуючи агроморфний принцип, пропонує геометричний, що відповідає психологічному сприйняттю простору («природі», тобто психологічним законам), яке відбувається через абстракцію та спостереження.

Науковець закликає брати до уваги психологію простору та онтогенетичні закони для розуміння цих концепцій, зауважуючи, що поняття *локалізація* («приасоціювання простору до землі») є вто-

ринним. Загалом виокремлюють дві конституанти, через які формується «враження простору»: 1) формальна – ґрунтується на спостереженні; людина сприймає простір як щось, що є окреслене зовнішніми віддаленими об'єктами – так званими «локальними знаками»; відстань між спостерігачем і таким об'єктом і створює враження простору; 2) реальна – репрезентує сприйняття простору людиною через її рух у цьому ж просторі, у якому наявність локальних знаків (обмежувальних факторів) вже є не обов'язковою. Людина «відчуває протяглість» простору, торкаючись поверхні землі: саме такий фізичний контакт («коінциденція») простору з поверхнею землі, яку іменують локалізацією, і є причиною того, що людина починає асоціювати простір із землею та ототожнювати його з нею [9, с. 9–10]. Звідси цілком логічним є узагальнення автора про те, що «в процесі творення виображення про *країну* мусів бути обмежуючий фактор (локальний знак), закономірною була також проекція (“лінія” напряду), але не могло бути жадного відношення до землі» [9, с. 10]. Відповідно сприйняття простору, за Ю. Луциком, формується через рух людини в просторі (відчуття протяглість поверхні землі через рух) та проекцію (як виображення про напряду). Однак навіть у цих випадках важливими є абстрактні характеристики (протяжність, лінія напряду), а не сама земля як об'єкт.

Ю. Луцик пропонує важливу концепцію психологічної природи сприйняття та формування простору в мові, яка спонукає розглядати розвиток значення слів, що позначають територію, як еволюцію від абстрактних просторових до конкретних географічних уявлень. Цінним тут є також розуміння простору як психологічного явища, а не лише фізичного. Автор заглиблюється в когнітивні та психологічні механізми, що лежать в основі формування мовних понять про простір і територію, розкриваючи, як абстрактні просторові уявлення перетворилися на конкретні територіальні позначення у мові. Питання взаємодії простору й землі в системі найменувань географічних об'єктів, безперечно, потребує окремої уваги дослідників, цікавими, зокрема, є номени, які репрезентують семантичний зсув *простір* > *земля*. Сприйняття простору через протиставлення формального і реального, звичайно, порушує питання і щодо природи «обмежуючого фактора», який не є землею, але формує «екстензію» («порожніву») – те, що автор називає *країною*. Як ми вже згадували, Ю. Луцик, розвиваючи думку про процес формування сприйняття країни через локальний знак (обмежувальний фак-

тор) та «лінію» напряду (проекцію), наголошує на необхідності звернення до геометрії – науки про форми простору, адже «простір можна спостерігати, мислити й називати виключно через форму», відповідно усі просторові терміни спочатку були термінами форми, тобто обмежувального фактора – лінії й точки-тіла (точки-«місця») в просторі, які вивчає спеціальна галузь стереометрія. Саме тому Ю. Луцик на позначення перших просторових слів запропонував термін *стерeonім* [9, с. 10].

Спіраючись на окреслені теоретичні орієнтири, спробуємо ідею Ю. Мулика доповнити власним коментарем. Підтвердженням авторської концепції, вважаємо, слугує дитячий досвід, оскільки, як відомо, реконструювати механізми формування людської свідомості, мовної концептуалізації світу можна, спостерігаючи за розвитком дитини (це підтверджує біогенетичний закон: онтогенез (індивідуальний розвиток організму) є коротким повторенням філогенезу (історичного розвитку виду); хоча ембріональний розвиток не є точним повторенням стадій дорослих предків, проте він повторює ембріональні *стадії* цих предків). Сприйняття простору для дитини – складний процес, який розвивається поетапно – від найпростіших відчуттів до складного просторового мислення. І це не відбувається миттєво, а формується поступово через активну взаємодію з навколишнім світом. Спочатку «базою» орієнтування є власне тіло: дитина вчиться відрізняти «верх» і «низ» (голова – ноги), «перед» і «зад» (живіт – спина), а також поступово усвідомлює свої руки та ноги. Перші просторові уявлення формуються через тактильні відчуття (маніпулювання предметами: хапаючи іграшки, дитина розуміє, що є «близький» простір, до якого можна дотягнутися, і «далекий» – поза зоною досяжності) та рухову активність (повзаючи, а потім роблячи перші кроки, малюк активно досліджує простір навколо себе, вчиться оцінювати відстані та уникати перешкод). Після того як дитина освоїла схему власного тіла, вона починає проєктувати ці уявлення на навколишній світ – *тобто в ньому «орієнтуватися»*: визначаючи розташування предметів щодо себе, може, наприклад, розуміти, що лялька лежить перед нею, а м'яч є під столом; до 4–5 років дитина вже може розрізняти напрямки руху: направо, наліво, вперед, назад. Такі «знання» допомагають орієнтуватися в обмеженому просторі. І лише з 5 років у дитини формується абстрактне просторове мислення. Вона вже не залежить від власного тіла як точки відліку і може уявити, як виглядатиме предмет, якщо його

повернути або подивитися на нього з іншого боку; з'являється здатність орієнтуватися за планом кімнати, маршрутом або навіть простою картою, що вже свідчить про високий рівень просторової уяви. Науковці загалом виокремлюють чотири рівні формування просторих уявлень у дітей [3, с. 89-90]. Таке дитяче сприйняття простору, що є прикладом онтогенезу, може слугувати підтвердженням ідеї Ю. Мулика-Луцика про *країну* як тип геометричної фігури (філогенез), оскільки розуміння її походження лежить у площині планіметричного поняття. Перші просторові уявлення «примітиву» формувалися за принципами, подібними до законів розвитку просторового мислення дитини, однак цей процес тривав значно довше в історичному часі.

Основна ідея Ю. Луцика зосереджена також на тому, що саме геометричні (просторові) значення є первинними і слугують основою формування «територіальних» термінів, а поняття «обмеження» є фундаментальним елементом цих концепцій, таке бачення репрезентує взаємозв'язок філософського розуміння простору та розвитку мови. Зауважимо, що автор, по суті, пропонує ідею психологічного детермінізму в мові, яка реалізується через первинність просторових уявлень. Спробуємо обґрунтувати наше твердження окремими аргументами. Здатність людини мислити про простір, як ми вже згадували, є фундаментальною, вона створює підґрунтя для розвитку багатьох інших понять у мові, на це, зокрема, звертали увагу Дж. Лакофф і М. Джонсон [14, 15]. Простір – це одне з перших явищ, що людина починає усвідомлювати. Ще з раннього дитинства ми вчимося розрізняти *верх – низ, лівий – правий, близько – далеко*. Ці поняття стають базовими схемами, за якими вибудовується не лише опис навколишнього світу, але й формується абстрактне мислення. Базові просторові уявлення стають фундаментом для формування більш складних термінів, абстрактних понять: це показує, як наші просторові уявлення про *верх* і *низ* переносяться на абстрактні поняття – *високий / низький рівень культури*; простір дуже часто використовується як метафора для опису нематеріального, пор., наприклад: *вийти за межі розумного, внутрішній світ людини, високий рівень культури, високі моральні принципи, низький емоційний інтелект, низька мотивація*. Відіграє визначальну роль у формуванні просторових понять саме концепція обмеження: ми сприймаємо простір через його кордони, отже, і вчимося розрізняти об'єкти та їх розташування, визначаючи їхні межі: *стіна, двері – межа кімнати, берег – межа водойми*

тощо. Саме такі «обмеження», тобто межі, дозволяють нам створювати «просторові» терміни (наприклад, *територія, зона, регіон*), які допомагають структурувати простір, орієнтуватися в ньому та надавати сенс розташуванню об'єктів. Тобто те, як ми сприймаємо простір (безкінечний чи обмежений), відображається в мові, а мова вже відповідно формує наше розуміння простору: певні слова на позначення меж, напрямків чи відстаней сприяють розвитку абстрактних ідей про простір. Отже, мова не просто описує простір, а й активно формується під його впливом, а просторові поняття стають базовими для побудови всієї мовної системи, що відповідно підтверджує й концепція Ю. Мулика-Луцика про формування просторових слів: мовна система оперує просторовими образами, навіть коли йдеться не про фізичний простір. Суть ідеї можна окреслити й так: просторові уявлення – це когнітивні шаблони, через які ми структуруємо досвід; мова як інструмент мислення успадковує ці шаблони і трансформує їх у відповідні мовні засоби.

Фундаментальною для всіх просторових слів, як стверджує Ю. Луцик, є ідея напрямку (наприклад, геометричні фігури, що окреслюють простір, також первісно мислилися як рух або вираження протилежності точок: *коло* – ‘круговий рух’, *трикутник* – ‘вираження протилежності точок’, *квадрат* – ‘кривозімкнута лінія’ [9, с. 12]). І цей напрям є відцентровим, тобто антропоцентричним, оскільки в центрі будь-якого простору є людина. Таке її перебування Ю. Луцик називає системою «Я-Тут-Тепер». Для обмеження простору в уяві людині достатньо мати лінію – «виображений *напрямок*», тобто психологічний радіус. Тому всі терміни обмежувального фактора спочатку виражали важливі принципи: *екстензію* напрямку (наприклад, грецьке *chora*), *проекцію* (латинське *contra* – відношення обмежувальної точки до центра), *траєкторію* проєкції (*storna*), *об'єктивну поляризацію* (*kraj* – точка). Відповідно поняття про *країну* (як і *околицю, округу*) виникло з природного сприйняття зорового простору, який є основним найпримітивнішим простором людини [9, с. 14]. Отже, основний топоморф (тип горизонтного простору) має циклічну форму (є колом) і відображає уявлення про територію як про простір («екстензію»), обмежений і визначений лінією горизонту.

Деталізуємо базові аспекти, що потребують, на нашу думку, додаткової інтерпретації. Тип горизонтного простору є фундаментальною категорією, що є основою нашого сприйняття світу, орієнтації в ньому та формування мовних струк-

тур. Горизонтний простір – це площина, на якій ми орієнтуємося в повсякденному житті, рухаємося і взаємодіємо з іншими об'єктами. У когнітивній лінгвістиці [14], саме горизонтний простір відіграє визначальну роль у формуванні просторових термінів, є основою для таких понять, як *ліворуч – праворуч, прямо, уперед – назад*. Відповідно зазначене міркування Ю. Луцика про *країну як циклічну форму* є цілком логічними: якщо уявлення про країну постало на зразок горизонтного простору, то воно також пов'язане виключно з круговою формою. Щодо слів *край* і *сторона*, то вони, на думку автора, «розвивають своє значення симбіозно: синхронно (одночасно) та в ідеологічній залежності одне від одного. Коли в народній мові “край” ще досі стоїть у своєму значенні під перевагою аспекту: ‘там – територія’, то таке саме значення силою конечности має й слово *сторона*» [9, с. 14]).

На думку Ю.Луцика, просторові слова *країна* та *Україна* виникли на основі первісних *біологічних, психологічних та міфологічних* факторів, які формували уявлення людини про простір як обмежену лінію, напрям або точку, що виходять із суб'єктивного сприйняття світу. Дослідник наголошує, що на *біологічному* ґрунті уявлення («виображення») про *сторону* ототожнювалося з уявленням про *край*» (*напрямок=мета=кінець*), і саме мета («кінець») в біологічному значенні напрямку є джерелом цих понять. Людське тіло, що є «біологічним місцем», слугує відправною точкою для визначення «просторового місця» [9, с. 16]. Геометрія природного простору має *психологічне* «явище ступенування», що є результатом розвитку інтелекту. Саме воно, як наголошує Ю. Луцик, впливає на формування просторових понять: «Внаслідок виображення про наближувальне (доосереднє, інтензивне) ступенування простору *kraj* (=кругова межа) уявлявся ближчим до центра і тому виразився демінутивом свого терміна: *krajina*» [9, с. 16]. Отже, як підкреслює автор, «до старих слів не можна підходити механічно, і треба розвиток їх форм і значень розглядати на канві розвитку цих понять, що їх вони виражають, а ці просторові поняття були – *міфологічного* типу і тому до них не можна підходити з раціоналістично-механістичним критерієм логіко-формального мовознавства» [9, с. 16–17]. У примітивну добу не було поняття безмежного простору. *Міфологічний* світ, де простір поза горизонтами не уявлявся, формував уявлення про «обмежений континуум»: «примітивна людина уявила собі все-простір як той, що обмежений космічною (абсолютно-ультимативною)

межею, поза якого вже не уявляла собі простору» [9, с. 17]. Автор зауважує, що в давніх культурах, наприклад, українській міфології, уявлення про простір пов'язане із «Залізними Стовпами», що підпирають край неба, або з образами на зразок «хата з краю». Розглянемо ці приклади детальніше, оскільки вони демонструють глибинну взаємодію між міфологічним мисленням і просторовими уявленнями, зокрема ілюструють те, як наші предки сприймали й організовували світ навколо себе. «Залізні Стовпи» – це своєрідний варіант уявлення про вісь світу, яка з'єднує небо і землю. Вони символізують опору, яка підтримує небо і запобігає його падінню, відображаючи уявлення про стабільність і порядок у всесвіті. Падіння стовпів означало б кінець світу, хаос. Вони позначають місце з'єднання країв неба і землі, тобто межу, що одночасно слугує захистом від невідомого та вказує на існування іншого, зазвичай небезпечного, світу. Ця концепція часто поєднується з міфом про «Світове дерево», яке також виконує функцію осі світу, об'єднуючи нижній, земний і небесний світи [4, с. 216–218; 5, с. 581]. Вислів *хата з краю* також має глибоке міфологічне та соціальне коріння. У давніх культурах «свій» простір був чітко відокремлений від «чужого». Хата символізувала упорядкований, «свій» світ – космос, а територія за її межами – невідомий, дикий хаос. Хата з *краю* стояла на цьому символічному кордоні, де закінчувався освоєний простір села і починався ліс, поле чи інший «чужий» простір. Оселя на краю села була ближче до природи, до небезпек і надприродних сил. Її мешканці відповідно сприймалися як ті, хто тісніше пов'язаний з цим зовнішнім світом, вони також могли виконувати роль охоронців, які першими зустрічали небезпеку, що йде ззовні, або навпаки – сприйматися як «інші», ті, хто не є частиною громади. Ці образи показують, що простір для наших предків був не просто географічною територією, а живою, динамічною системою, наповненою сакральними значеннями та символами. Він був чітко структурований на «своє» і «чуже», «безпечне» і «небезпечне», «земне» і «небесне», тобто мав певну просторову схему.

За переконаннями Ю. Мулика-Луцика, міфи дають змогу пізнати зміст старих просторових понять, адже зміни значень слова – це результат змін «виображень» про світ: «Ми не можемо уявити собі іншої лінії-межі, як тільки межу в просторі (внутрі екстензії); натомість примітив уявив собі межу простору (грань, поза якою “не було” простору). Бо в примітиві не було поняття

про безмежний простір» [9, с. 17–18]. Варто зауважити, що сучасні лінгвістичні студії активно досліджують різні типи мовних одиниць та явищ через призму міфу (фразеологізми як репрезентанти колективної свідомості, власні назви як маркери міфологічного мислення, концепти і культурні коди (добро, зло, край, простір та ін.), що формують ментальні моделі світу, тощо).

Ю.Луцик, аналізуючи у слов'янських мовах просторове слово **krajь* («абсолютно-ультимативна межа»), вважає його найстарішим для вираження «об'єктивного полюсальності напрямку» і називає «словом-зародком (ембріоном)», відповідно пропонує відрізнити поняття про *місце* (Ort) від поняття про *простір* (Raum). На початкових етапах людина (у системі «Я-Тут-Тепер») сприймала себе як центр космосу. Від цього «антропоцентричного місця» починалося все сприйняття світу: «З цього центра-точки людина дійсно по-протаторівськи почувала себе “мірилом усіх речей” і оцінювала світ. Від себе починала й кінчала – звичайно, як у примітиві» [9, с. 18]. «Абсолютно-ультимативна межа» космічного простору не була результатом вимірювань, вона була наслідком міфологічного сприйняття. Думку автора доповнимо: ця межа, по суті, була для людини такою собі абсолютною істиною, межею людського пізнання або ж навіть остаточним станом буття.

Отже, Ю. Луцик пропонує двоетапну модель формування просторової уяви, яка лежить в основі концепту «країна»: 1) на першому, *міфологічному етапі*, простір осмислювався не через кількісні параметри, а як якісна структура, у центрі якої перебувала людина. Космічний простір набував циклічної форми, обмеженої трансцендентною межею – краєм світу (*kraj*), що не підлягав вимірюванню, а постулювався як абсолютна межа буття. Її положення варіювалося залежно від етнокультурного сприйняття: для одних народів вона уявлялася ближче, для інших – далі; 2) на другому, *геометрично-кількісному*, етапі відбувалося поступове раціоналізування простору. Межа *kraj* починає сприйматися як край уявної екстензії, що лежить «абсолютно далеко». Простір структурується через систему «ступенування»: «1. *позитив* – ‘абсолютно далеко’: *kraj*; 2. *компаратив* ‘менш абсолютно далеко’: *krajina*; 3. *суперлатив* – ‘найменш абсолютно далеко’: *u krajiny* (=біля країни) [9, с.19]. Ці зони формують концентричну модель простору, де кожна наступна зона розташована всередині попередньої. Лінія *krajina* як межа компаративної зони стає першою уявною геометричною лінією, що

окреслює площинну величину – територію. Саме вона трансформується в хоронім *krajina*, позначаючи вже не лінійність, а окреслену площу. Згодом у процесі «субстантивізації» форма *u krajiny* втрачає функцію непрямого прийменника і починає позначати конкретну земну зону біля межі: «Ця зона простору була центром виображена за принципом напрям: [‘там’ (де?)] *u krajiny* ‘біля країни’]. Коли мітологічна схема ступенування згодом раціоналізувалася й локалізувалася, зону *u krajiny* приасоціювали до поверхні землі; це змінило її ідею напрям (‘там’) на субстантивну (to), бо вона вже перестала описувати абстракт (зону простору), а почала вказувати на змислову річ (зону землі при межі). Ця внутрішня зміна (субстантивізація) прийняла форму: [to (що?)] (земля-річ, що звана) *u krajiny*]. Переміна прибічностевої форми в субстантив закономірно призвела до того, що первісна функція прийменника *u* перестала бути актуальною. Тому, нейтралізувавшись, він злився зо словом у родовому відм. однини, що й спричинило забуття походження цієї псевдомножини: (вони) “україни”...» [9, с. 20–21].

Погляди автора, викладені в аналізованій студії, як ми вже переконалися, мають важливе значення для сучасного мовознавства, оскільки репрезентують міждисциплінарний підхід до розуміння етимології та семантичної еволюції просторових термінів. Концепція Ю. Мулика базується на необхідності комплексного підходу до розуміння первісного сприйняття простору, що передбачає врахування біологічних, психологічних, міфологічних і філософських аспектів. Відповідно для сучасного мовознавства це означає інтеграцію знань із суміжних наук – когнітивної лінгвістики, антропології, філософії та психології – задля глибшого розкриття походження та розвитку апелятивної та пропріальної лексики. Визначальним елементом концепції є урахування когнітивних засад мови, а саме того, як людське сприйняття, мислення та досвід впливають на формування мовних структур. Зокрема, ідея «Я-Тут-Тепер» як центру простору та поняття «психологічного радіуса» слугує основою формування уявлень про напрям і межі. Цей підхід перегукується із сучасною когнітивною теорією прототипної семантики і втіленого пізнання (*embodied cognition*), де мова розглядається як феномен, що закладений у тілесному досвіді й базується на активній взаємодії з навколишнім світом [1, 6, 13, 15]. Концепція Ю.Мулика-Луцика фактично реконструює архетипну тілесну логіку простору, яка лежить в основі мовної семантики, і таким чином репрезентує усталені в когнітивній

лінгвістиці просторові схеми (когнітивні проєкції тілесного досвіду, які є фундаментальними для втіленого пізнання, оскільки допомагають осмислювати простір і взаємодіяти з ним). Ю. Луцик змодельював простір саме в такий спосіб: просторові предикати *kraj*, *krajina*, *u krajiny* не просто позначають місця, а відображають тілесний досвід, орієнтацію, межу, напрям. Запропонований принцип системи «Я-Тут-Тепер» як центру простору є втіленням когнітивного егоцентризму: мова структурує світ навколо суб’єкта. Основна ідея автора щодо глибокого зв’язку мови з когнітивними процесами, сприйняттям простору та еволюцією значень корелює із теорією *концептуальної метафори* [14]: абстрактні поняття (включно з простором) розуміються через більш конкретні, часто тілесні, домени. І саме «проєкція» є одним із механізмів створення метафор.

Значущість філософської концепції аналізу просторових слів проявляється і для розуміння оніма Україна. Це створює значно ширший філософський та когнітивний виміри для обґрунтування походження назви. Праця Юрія Луцика заохочує до її комплексного вивчення, що передбачає врахування глибинних когнітивних, психологічних, культурно-міфологічних основ людського мислення і сприйняття світу.

Дослідження Ю. Мулика-Луцика виокремлює низку важливих аспектів, які не лише відображають сучасні тенденції в мовознавстві, але й становлять цінність і перспективу для подальших студій: 1) запропонований комплексний підхід є надзвичайно актуальним у сучасній лінгвістиці, яка дедалі більше тяжіє до інтердисциплінарності: він визначає необхідність виходу за межі суто мовного аналізу й інтеграції знань з філософії, психології, геометрії, міфології для повного розуміння походження слів; 2) переосмислення особливостей генези та семантичної еволюції просторових слів є цінним для вивчення архайчних шарів лексики; 3) авторська інтерпретація мовної концептуалізації простору становить вагомую основу для вивчення ментальних моделей простору, їхньої мовної репрезентації та динаміки розвитку; 4) пропозиція вживати термін *стереонім* для первісних просторових слів, що означають лінію і точку в просторі, може бути цінною для подальшої класифікації мовних одиниць та їхніх функцій у формуванні просторового сприйняття; 5) концепція «ступенування простору» може стати важливою теоретичною моделлю для розуміння семантичної трансформації мовної одиниці; 6) сприйняття «мови простору» як «мови геометрії», її розуміння як «проблеми гео-

метрії» порушує важливі філософські питання про взаємозв'язок мови, мислення та реальності, пропонує більш абстрактну та метафізичну першооснову формування просторових термінів тощо. Аналізована праця актуалізує низку важливих питань у сфері назвознавства, оскільки спонукає ономастів вийти за межі традиційних методологій і розглядати походження назв через призму глибинних філософських та когнітивних категорій. Ю. Мулик пропонує цінні інструменти для тих, хто прагне досліджувати не лише те, як назви виникли, а й чому саме такі концепції лягли в їхню основу.

Висновки. Отже, методологія назвознавства Ю.Мулика-Луцика є інноваційною та актуальною, оскільки ґрунтується на багатовимірному аналізі мовних явищ, що відображають фундаментальну категорію людського досвіду – простір. Концепція вирізняється інтегративністю, зосередженістю на когнітивних аспектах мови, прагненням до глибокої семантичної реконструкції, що робить її цінним надбанням для сучасних лінгвістичних досліджень. Ідеї автора можуть стати основою для опрацювання мовних (просторових) універсалій, що пояснюють принципи формування й розвитку просторової лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белова О.В. Ембодімент-підхід та ембодімент-пізнання: досвід вивчення й перспективи. *Слобожанський науковий вісник*. Серія Психологія, випуск 1, 2024. С. 7–11.
2. Галас К.Й. Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови): методичні розробки на допомогу студентам I-III курсів філологічного факультету при вивченні курсу сучасної української літературної. Ужгород: УЖДУ, 1985. 46 с.
3. Голота Н.М. Просторово-часові уявлення як основа життєвої компетентності дитини дошкільного віку. *Стандарти дошкільної освіти: дискурс науки і практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* 2014. с. 82–92.
4. Енциклопедичний словник символів культури України / Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди; [заг. ред.: В. П. Коцур та ін.]. Вид. 5-те, допов. і випр. Корсунь-Шевченківський: Вид. В. М. Гавришенко, 2015. 911 с.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. С. 581.
6. Загнітко А.П. Теорії сучасних лінгвістичних вчень: навчальний посібник. Вінниця: ДонПУ імені Василя Стуса, 2019. 528 с.
7. Колодний А., Филипович Л., Ярмусь С. Роль православних мислителів у процесах формування національно-релігійної ідентичності української діаспори (роль професора Мулика-Луцика). *Православ'я в Україні: зб. за матеріалами IX Міжнар. наук. конф. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії*. Київ: Київ. православ. богослов. акад., 2019. С. 458–469.
8. Куліш Н.С., Арістова А.В. Мулик-Луцик, Юрій. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/> Мулик-Луцик, Юрій (дата звернення: 08.07.2025).
9. Луцик Ю. До методології назвознавства: Топо- й хороніми та їхнє походження. Вінніпег: УВАН, 1953. 23 с. (Назвознавство / УВАН ; ч. 6).
10. Мулик-Луцик Ю. Назвознавство й мовознавство. *Новий літопис: кварталник суспіл. життя, науки і мистецтва / голов. ред. Ю. Мулик-Луцик*. Вінніпег, 1964. Ч. 14, р. 5. С. 55–62.
11. Мулик-Луцик Юрій Олексійович / С.О. Ярмусь, М.С. Тимошик. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-69974> (дата звернення: 08.07.2025).
12. Солонська Н.Г., Борисович Г.О. Юрій Мулик-Луцик – канадсько-український історик, філософ, славіст. *Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського*. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6371> (дата звернення: 20.09.2025).
13. Johnson, M. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. 233 p.
14. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980. 242 p.
15. Lakoff, G., Johnson, M.. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999. 624 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025